

УКРАЇНСЬКІ КОМБАТАНТИ – ОРГАНІЗАТОРИ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ

В.П. Бойко

Львівський історичний музей

© Бойко В.П., 2014

Розкрито роботу над відкриттям військово-історичних музеїв учасникам українських армій Української національної революції 1917–1921 рр. Звернено увагу на організацію збору пам'яток, формування фондів, а також на ті труднощі, з якими зіткнулись ініціатори збереження військової культурно-історичної спадщини.

The new environment of the combatants of the Ukrainian Galician Army (UGA) was being formed which after defeat of the liberation war and occupation by Poland of the territory of Eastern Galicia and Volyn became the main bulwark of the Ukrainian liberation cause. It was exactly amongst the former UGA and the UPR Army warriors that the idea of founding in the independent Ukraine of the Museum of liberation struggle as an institution called upon to preserve and pass on to the new generations documentary evidence of the political and military past of the Ukrainian state was conceived and realized.

Due to winding up the activities of the UPR government in exile in Poland in the end of 1922 it was resolved to transfer materials of the Central military-historical Museum-Archive of the UPR Army to Czechoslovakia. There was an agreement to establish the Ukrainian national Museum-archive in Prague under the auspices of the Ukrainian public committee.

One of the first museums established abroad was the Museum of liberation struggle of Ukraine in Prague.

The next museum established abroad by the Ukrainian combatants was a collection in the Royal military museum in Brussels.

With the efforts of the society “*Moloda Hromada*” (“*Young Community*”) a section of historical-military exhibits was opened in 1936 in the cultural-historical museum of Shevchenko Scientific Society (SSS) in Lviv, whose director was Doctor Yaroslav Pasternak. A separate museum of historical-military memorabilia was established on May 29, 1937 under the auspices of the SSS and Dr. Ivan Karpynets, a combatant and a historian of the UGA, was appointed its director.

The museum of the Ukrainian Army under the auspices of the Ukrainian Military-historical institute in Toronto existed under protection of the UPR State Center in exile.

Administration of the institute in its declaration announced, that the museum of the Ukrainian Army is property of the Ukrainian Unitary State and would be preserved till the time when it will be possible to transfer it to the independent Ukraine.

The museum of the Ukrainian Army in Toronto is the largest center with the collection of valuable historical relics.

Carrying out its active work during twenty years aiming at the formation of the museum funds, today this Museum of liberation struggle of Ukraine (temporarily as a branch of Lviv museum of history) has gathered over 10,000 military-historical exhibits, of which up to 20 % have been returned to Ukraine.

Національно-визвольна боротьба за державну самостійність України 1917–1920-х років покликала в українському суспільстві до життя нові духовні цінності, які протягом 30–40-х років ХХ ст. стали визначальним чинником національної консолідації. То був воєнно-патріотичний пафос з виразними національними ознаками. Формувалось нове середовище комбатантів Української Галицької Армії (УГА), яке після поразки визвольних змагань і окупації Польщею території Східної Галичини і Волині являло собою головного носія української визвольної справи. Саме у середовищах колишніх вояків УГА та Армії УНР зародилася та віднайшла свою реалізацію ідея утворення у незалежній Україні Музею визволь-

ної боротьби, як інституції, покликаної зберегти та передати новим поколінням документальні свідчення про політичне та військове минуле Української держави.

У наступному, 2015 році, виповнюється 100 років від дня виголошення Українською Боевою Управою ініціативи щодо створення українського військового музею. За підписом Голови Боевої Управи УСС доктора Кирила Трильовського 7 листопада 1915 року спрямовано листа до Голови Збірної станиці УСС у Львові сотника Михайла Волошина про призначення до Львівської станиці громадського діяча, доктора Осипа Назарука з метою заснування музею [1]. Щоб зберегти військово-історичну

пам'ять, працювали також Пресова Кватира УСС, відомі художники, фотографи, скульптори. В умовах окупації Польщею Східної Галичини героїка минулого була головним стрижнем подальшого політичного зростання населення Західної України.

Внаслідок інтернування підрозділів Армії УНР, які опинились у таборах Польщі та Чехословаччини, за кордоном опинились значні комплекси документів і меморіальних речей з історії боротьби Дієвої Армії УНР та діяльності українських урядів та окремих українських урядовців. Значну частину еміграції становили політичні і військові діячі, а також військовополонені. Осередками еміграції 20–30-х рр. ХХ ст. були Белград, Берлін, Варшава, Відень, Париж, Прага, Софія та ін. Усвідомлюючи історичну значущість подій визвольної боротьби, вони збирали та зберігали перевезені матеріали, видавали друком спогади та обіжники.

Тож від початку 1920-х років ХХ ст., коли визвольні змагання потерпіли остаточну поразку, і українські території були окуповані реакційними державними утвореннями Польщі та Радянської Росії, виникало чітке усвідомлення необхідності увічнення героїки української революції. У липні 1921 року за ініціативою українських вчених у Львові розроблено Статут Українського національного музею – архіву і прийнято меморандум до уряду УНР. 1 вересня 1921 року Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Закон про заснування Музею-архіву визволення України, у якому передбачалося зібрати всі пам'ятки українського національно-визвольного руху з метою їх збереження та наукового дослідження. Наприкінці 1922 року у зв'язку із згоранням діяльності уряду УНР в екзилі у Польщі вирішено перевезти матеріали Головного військово-історичного Музею-архіву (ГВІМА) армії УНР до Чехословаччини. Існувала домовленість про створення Українського національного Музею-архіву у Празі під опікою Українського громадського комітету [2, с. 59, 61].

Одним із перших музеїв, заснованих за кордоном, був Музей визвольної боротьби України у Празі. Він був заснований у травні 1925 року з ініціативи професорів УВУ професора Дмитра Антоновича, який був його директором протягом двадцяти років (1925–1945 рр.), та академіка Івана Горбачовського, за погодженням з міністерством культури Чехословаччини [3, с. 2]. Власником музею було Товариство “Музей визвольної боротьби України”. Головами Товариства від часу його заснування і до квітня 1945 року були професори УВУ: Іван Горбачевський, Степан Смаль-Стоцький, Андрій Яковлів, Дмитро Дорошенко, одним із членів Товариства МВБУ був генерал-поручник Михайло Омелянович-Павленко. Першими експонатами були

матеріали військових таборів українських полонених у Чехії, Польщі та Австрії, а також часописи, мапи, твори живопису, військові прапори, військові документи тощо. Основний матеріал передано музеєві професором Андрієм Яковлівим, колишнім директором Канцелярії Центральної Ради УНР, та генералом Армії УНР Олександром Удовиченком, генералом Всеволодом Петрівим, тобто, це був фактично український державний архів. Згодом Роман Смаль-Стоцький передав бібліотеку за заповітом його батька Степана – 5 000 примірників книжок. З 1929 року музей отримував щорічну матеріальну допомогу від українського підприємця з США Григорія Каленика Лисюка. У 1930 році у Нью-Йорку з ініціативи Каленика Лисюка було засновано відділ Товариства “Музей визвольної боротьби України” – його завдання було збирати матеріали для музею у Празі. Від 1930 року у музеї працює професор УВУ Симон Наріжний, на посаді заступника директора. У міжвоєнний період музей швидко перетворився на поважну інституцію, не маючи державних субсидій, він утримувався на кошти усієї української еміграції. Музей працював разом з важливими українськими установами, такими як: Український Вільний університет (1920–1945), Український педагогічний інститут ім. Драгоманова (1923–1933), Українська академія образотворчого мистецтва (1923–1951), Українська господарська академія в Подєбрадах (1922–1935) [3, с. 3–4].

7 квітня 1945 року Симон Наріжний скликав загальні збори Товариства МВБУ, на яких голова товариства Д. Дорошенко запропонував змінити назву музею на “Український музей”, але згодом, післявоєнна чехословацька влада такої зміни не прийняла. Музейна управа намагалася вивезти музейні фонди до приходу радянський військ за Захід, однак це вже було нереально, – з боку німецької влади існувала сувора заборона щодо вивозу майна із Праги. Симон Наріжний не виїхав до Західної окупаційної зони, як більшість української інтелігенції, а залишився у Празі зберігати музейні фонди.

Історію фондів цього музею багато років досліджує професор Микола Мушинка, про що є багато публікацій та окремі видання. Він встановив, що велика частина музейної збірки є розпорошеною у музеях Москви, архівах Києва, Львова, Праги, у Слов'янській бібліотеці у Празі. У фондах Слов'янської бібліотеки у Празі у 2004 році мистецтвознавець Оксана Пеленська віднайшла мистецьку збірку з фондів музею ВБУ – понад тисячу творів українського еміграційного мистецтва 68 митців, частину якої представлено на виставці у Клементи-нумі (Прага) до 80-річчя утворення музею у 2005 році [4, с. 4].

Наступним музеєм, започаткованим за кордоном українськими вояками, була збірка при Королівському військовому музеї у Брюсселі. Створена у червні 1934 року, Управа Товариства бувших українських вояків у Бельгії (голова сотник Іван Цяпка) налагодила зв'язок з організаціями колишніх українських вояків у Парижі, Празі, Берліні, з Табором у Каліші, військово-історичним товариством у Варшаві, Стрільцкими громадами у Канаді та Аргентині, з Вільним Козацтвом у Бельгії та Франції. У листопаді 1934 року почесним Головою Товариства обрано генерал-поручника Михайла Омеляновича-Павленка. За його ініціативою прийнято звернення до українських комбатантів Європи про передачу на депозит до військового музею у Брюсселі пам'яток визвольної боротьби та архівних матеріалів. Однією зі своїх цілей Товариство вбачало у збереженні традицій визвольних змагань “тому воно з пієтизмом опікується Українською Секцією при Королівському Військовому Музеї у Брюсселі, в якій містяться пам'ятки визвольної боротьби, як манекени в одностроях стрільців та старшин”. Головний секретар Товариства М. Граб писав: “Музей є офіційною установою, що підлягає прямо Міністерству війни, тому всі пам'ятки є захищені в повній безпеці, і речі зложені в депозит можуть бути повернені в хвилину звільнення українських земель від окупантів” [5, с. 103–104]. Нині у Королівському військовому музеї у Брюсселі представлено “Український відділ”. У 2009 році Музей визвольної боротьби України спільно з Музеєм Збройних сил України експонував виставку про Українську Повстанську Армію. У 2010 році дослідник військової історії України Олександр Белов та професор Георгій Шаповалов виявили п'ять печаток-матриць Армії УНР, які нині введені у науковий обіг [6, с. 41–44].

Створена після поразки визвольних змагань Українська Військова Організація (УВО) ставила за свою політичну мету боротьбу з проявами русофільства та полонофільства, спонукала до організації усіх дієвих національних сил. Одним із членів Начальної Команди УВО був Осип Навроцький, діяльність якого згодом буде зорієнтованою на музей українських комбатантів у Львові.

Якщо УВО була нелегальною організацією, яка була готова у відповідний час продовжити збройну боротьбу з польським окупантом, то від 1925 року у Львові засновано Товариство комбатантів – колишніх старшин, підстарших і стрільців УГА – “Молода Громада”, яке діяло легально, і протягом свого існування на Галичині (до 1944 року) було відкритим пропагандистом української воєнної історії.

У 1936 році в культурно-історичному музеї Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові, директором якого був доктор Ярослав Пастернак,

заходами товариства “Молода Громада” відкрито відділ історично-військових пам'яток. Усі витрати прийняло на себе товариство “Молода Громада”. 29 травня 1937 року при НТШ утворено окремий музей історично-воєнних пам'яток, директором якого було призначено д-ра Івана Карпинця, комбатанта та історика УГА. Приміщення для музею надало Українське товариство допомоги інвалідам (УКТОДІ), яке також створено зусиллями “Молодої Громади” за співучасті активного українського громадянства Львова [7].

При історико-філософській секції НТШ створено комісію музею історично-воєнних пам'яток та Управу музею. Про співпрацю музею з науковою елітою Львова, з одного боку, та націоналістичними структурами, з іншого, свідчить склад музейної Управи та список жертводавців – фундаторів музею. Головою музейної Управи обрано відомого історика, доктора Івана Крип'якевича, заступником – Осипа Навроцького, який також був фінансовим референтом музею. До складу Управи увійшли колишні старшини УГА Володимир Щуровський, Юрій Крохмалюк, Роман Мармаш.

В умовах екстермінаційної політики Польщі відносно всього українського населення на окупованих землях музей протягом свого існування в часі 1936–1939 рр. був основним легальним національно-патріотичним осередком поряд з активною нелегальною Організацією Українських Націоналістів (ОУН). Серед найактивніших прихильників музею були провідники та активні члени ОУН: полковник Андрій Мельник – Крайовий командант УВО в 1923–1924 рр., з жовтня 1938 року – голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН); Іван Рудницький – колишній сотник УГА, фінансовий референт Начальної команди, згодом – Крайової команди УВО – ОУН; Володимир Левицький – член Крайової ексекютиви ОУН, організатор спортивно-виховних осередків Краю; Володимир Паньків – колишній сотник УГА, суджений у 1930 році за належність до ОУН; Омелян Антонович – журналіст, бойовий референт Повітової ексекютиви ОУН в Перемишлі, учасник політичного процесу проти 23 українських студентів за належність до ОУН в 1934 році; Михайло Гнідець – член УВО-ОУН, засуджений у Львові в 1930 році за атентат на польського поліцейського службовця та інші.

Активно сприяли розвитку музею науковці та відомі громадські діячі – доктор Михайло Драган, доктор Кирило Трильовський, науковий секретар Комісії історії України НТШ Омелян Прицак, виконувач обов'язків асистента-куратора музею; доктор Роман Зубик, автор важливої для тогочасних політичних обставин праці “Польська колонізація і парцеляція на українських землях”; колишній старшина УГА, видавець Іван Тиктор [8].

Комплектуючи збірку пам'яток Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії, яка на час ліквідації музею радянською владою в 1939 році становила 5590 предметів, музей активно національно працював через прилюдних рефератів, дописи в пресі, ініціював святочні імпрези із вшанування національних річниць (Свято Державності, Листопадове свято), спільно з “Молодою Громадою” та “Товариством охорони вояцьких могил” організував походи на могили Січових Стрільців на Маківку та Лисоню, на основі музейної збірки та за сприянням музею видано в 1935 році у видавництві “Червона Калина” ювілейне видання “Історії УСС”. На з'їзді музейників, що відбувся в м. Перемишлі в травні 1937 року, відзначалось, що музей історично-військових пам'яток НТШ надає наукові консультації з питань історії визвольних змагань.

Музей працював в єдиній площині з провідними національними товариствами та кооперативно-фінансовими установами Галичини: “Прогрес”, “Товариством охорони вояцьких могил”, УКТОДІ, “Центросоюзом”, “Маслосоюзом”, Земельним гіпотечним банком, Товариством “Сільський господар”, “Карпатія”, “Дністер”, “Суспільний промисел” та іншими.

Боротьбу ОУН за Українську Державність у часі 1929–1939 рр. також відображено в музейних матеріалах (здебільшого в пропам'ятних відзнаках та фотоматеріалах).

У просторі суспільної свідомості українців Галичини музей об'єктивно унаочнював ідею творення власної держави шляхом боротьби, історію визвольних змагань робив актуальним засобом виховання патріотичної молоді, передавав “естафету” колишніх усусів та комбатантів УГА в руки нової генерації борців за Українську державу – українським націоналістам. Через це, у 1939 році, за наказом радянських органів влади музей ліквідовано з характерним формулюванням: Музей “Молодої Громади” та українського війська – закрити весь, як націоналістичний” [9].

Попри всі намагання радянської влади знищити як музейні документи, так і музейні експонати, сьогодні ми вже виявили близько 400 предметів з музею історично-воєнних пам'яток НТШ у Львові у фондах Львівського історичного музею та інших музеях України.

Діяльність ОУН напередодні і під час Другої світової війни, бойові дії Української Повстанської Армії (УПА), інших українських збройних формувань залишили цінний історичний матеріал, який має стати джерелом як для подальших наукових досліджень, так і головним виховним чинником для української молоді.

Сьогодні за кордоном діє багато українських громадських музеїв зі збірками матеріалів визвольної

боротьби: Український національний музей у Чикаго, Український музей у Клівленді, Архів-музей у Вінніпезі, Архів-музей у Банд-Бруці, Український Музей у Нью-Йорку, Музей Степана Бандери у Лондоні та інших містах – з матеріалами яких музейники України мало ознайомлені.

Зокрема, є цікавим Музей українського війська при Українському воєнно-історичному інституті у Торонто, що, як вважається, існував під протекторатом Державного Центру УНР в екзилі, хоча відношення його до ДЦ УНР в екзилі заперечує колишній секретар Українського воєнно-історичного інституту М. Битинський. За даними М. Битинського, інститут та музей при ньому заснували старшини Армії УНР у 1948 році у місті Майнц-Кастелі у Німеччині [10].

Дирекція інституту у своїй декларації проголосила, що музей Українського Війська є власністю Української Соборної Держави і зберігатиметься до часу, коли буде можливість перевезти його на незалежну Україну. За оцінкою Якіма Христича, автора статті про цей музей у журналі “Вісті комбатанта”, Музей Українського Війська у Торонто є найбільшим осередком у вільному світі з нагромадженням цінних історичних реліквій. Між унікальними експонатами є: прапор Запорізького кінного полку, знамено Першого Січового полку гетьмана Петра Дорошенка 1918 року, Стяги першого Подільського полку, Прапор кінного полку Шостої Стрілецької дивізії, Прапор Українського Флоту, прапор відділу УПА та десять прапорів українських ветеранських організацій. Велика кількість відзнак різних частин Армії УНР, УГА, УСС, галерея портретів військових старшин. Воєнно-історичний інститут очолювала Дирекція: Генерал М. Садовський, полковник Г. Сусідко, проф. В. Завадська, д-р С. Росоха, сотник Д. Суходольський, хорунжий С. Бігун, В. Оранський [11, с. 59]. Комбатанти у Канаді у 1960-х роках вже були стурбовані станом музею та його правовим статусом.

З метою відродження пам'яті про національно-визвольні змагання українського народу, всебічного висвітлення історії боротьби за незалежну Українську державу у 1994 році Львівська обласна державна адміністрація прийняла розпорядження “Про створення Музею історії визвольних змагань українського народу”. Ініціаторами створення музею були Всеукраїнське Братство ОУН-УПА, Об'єднання Бувших вояків у Великій Британії, Братство колишніх вояків 1 УД УНА, Львівська обласна історико-культурологічна організація “Меморіал”, а у 2001 році Світове товариство колишніх вояків УПА ім. генерала-хорунжого Тараса Чупринки, зреалізувавши власну ініціативу, створили музей Романа Шухевича у Білогорщі як підрозділ Музею визвольної боротьби України.

За традиціями колишніх вояків УСС, УГА, Армії УНР, колишні вояки УПА та дивізійники від проголошення Незалежності України і донині опікуються Музеєм визвольної боротьби України. Вагому підтримку музеєві надали свого часу Голова Світового Братства колишніх вояків УПА ім. Тараса Чупринки Лев Фугала, секретар Братства Богдан Ковалик, Голови Головної Управи Братства кол. вояків 1 УД УНА доктор Мирослав Малецький, Андрій Коморовський, Голова Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії доктор Святомир М. Фостун, Головний Командир УПА, голова наукового відділу Всеукраїнського Братства ОУН-УПА генерал-хорунжий УПА Василь Кук.

Активно працюючи протягом двадцяти років над формуванням музейних фондів, – сьогодні Музей визвольної боротьби України (тимчасово як відділ Львівського історичного музею) зосереджує понад 10000 військово-історичних пам'яток, майже до 20 % з яких повернуті в Україну під час співпраці музею з українськими комбатантами в різних країнах світу. Згідно з концепцією музею, на цей час в ньому охоплено події визвольної боротьби України від 1913 року до 1991 року. Державотворчий процес продовжується, і незабаром будуть розроблені нові розділи про Революцію Гідності та державотворчим віхам ХХ ст.

З огляду на розпорошення музейних збірок національно-визвольної тематики пропонуємо

утворити єдиний електронний науковий реєстр світового музейного фонду українських військових реліквій.

1. ЦДІА України у Львові. – Ф. 351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 44.
2. Денисенко Г.Г. *Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини* / Г.Г. Денисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 289 с.
3. Мушинка М. *Музей визвольної боротьби України та доля його фондів* / М. Мушинка. – Мельбурн: Університет ім. Монаша, відділ славістики, 1996. – 113 с.
4. Пеленська О. *Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині* / О. Пеленська. – Нью-Йорк – Прага: Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека, 2005. – 221с.
5. Граб М. *Товариство Бувших Українських Вояків у Бельгії 1934 – 1937* / М. Граб // Ювілей 10-річчя УСГ в Канаді. *Українська Стрілецька Громада в Канаді 1928 – 1938.* – Сакс Тун, Канада, 1939. – С. 103–104.
6. Белов О.Ф., Шаповалов Г.І. *Печатки – матриці Армії УНР у Королівському Військовому Музеї в Брюсселі* / О.Ф. Белов, Г.І. Шаповалов // *Музейний вісник № 12.* – Запоріжжя, 2012. – С. 41–44.
7. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 785. – Арк. 1–2.
8. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 786. – Арк. 1–9.
9. ЦДІА України у Львові. – Ф. 859. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 11.
7. Битинський М. *Музей українського війська* // ЛІМ. ПВЗ.432/12 – 14.
8. Христич Я. *Музей українського війська* / Я. Христич // *Вісті комбатанта № 2.* – Торонто, 1964. – С.58–59.